

تأثیر بقاع متبرکه در ارتقاء فرهنگ دینی جامعه

مهسا وکیلی^۱

چکیده:

بقاع متبرکه به عنوان مکان‌های مقدس و زیارتگاه‌هایی که یادآور شخصیت‌های بزرگ دینی هستند، نقش مهمی در ارتقای فرهنگ دینی جامعه ایفا می‌کنند. این اماکن نه تنها به عنوان محل‌هایی برای عبادت و نیایش، بلکه به عنوان مراکزی برای آموزش، ترویج ارزش‌های دینی و تقویت همبستگی اجتماعی عمل می‌کنند. این مقاله با روش توصیفی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای، به بررسی تأثیر بقاع متبرکه بر فرهنگ دینی جامعه می‌پردازد. در این راستا، کارکردهای اجتماعی، فرهنگی و معنوی بقاع متبرکه تحلیل شده و نقش آن‌ها در ایجاد ارتباطات اجتماعی، برگزاری مراسم مذهبی، تقویت هویت جمعی و حفظ ارزش‌های دینی مورد بررسی قرار گرفته است.

نتایج تحقیق نشان می‌دهد که بقاع متبرکه با ایجاد فضای معنوی و آرامش‌بخش، تقویت ایمان و باورهای دینی، و تسهیل ارتباط با ماوراءالطبیعه، تأثیر عمیقی بر زندگی معنوی و اجتماعی افراد دارند. همچنین، معماری و فضا سازی این مکان‌ها، نقش علماء و روحانیون در مدیریت بقاع، و مشارکت مردمی در فعالیت‌های دینی از جمله عوامل مؤثر در تأثیرگذاری بقاع متبرکه بر فرهنگ دینی جامعه هستند. این مقاله پیشنهاد می‌کند که با حفظ اصالت معماری اسلامی، بهبود مدیریت بقاع و گسترش برنامه‌های فرهنگی و آموزشی، می‌توان از ظرفیت‌های این مکان‌ها برای ارتقای فرهنگ دینی جامعه بهره‌برداری بهینه کرد.

کلید واژه: بقاع متبرکه، فرهنگ دینی، ارتقای فرهنگ دینی،

^۱ طلبه سطح ۲- حوزه غلمیه حضرت زینب کبری سلام الله علیها

مقدمه:

بقاع متبرکه به عنوان اماکن مقدس و زیارتگاههایی که یادآور شخصیت‌های بزرگ دینی هستند، همواره در طول تاریخ نقش مهمی در زندگی جوامع مسلمان ایفا کرده‌اند. این اماکن نه تنها به عنوان محل‌هایی برای عبادت و نیایش، بلکه به عنوان مراکزی برای آموزش، ترویج ارزش‌های دینی و برقراری ارتباطات اجتماعی عمل می‌کنند. بررسی نقش و تاثیر این اماکن بر فرهنگ دینی جامعه امری ضروری و حائز اهمیت است..

بقاع متبرکه به مکان‌هایی اطلاق می‌شوند که به دلیل انتساب به شخصیت‌های مذهبی مورد احترام و زیارت قرار می‌گیرند. این مکان‌ها می‌توانند شامل آرامگاه‌ها، مساجد، حسینیه‌ها و دیگر اماکن مقدس باشند. فرهنگ دینی، نیز به مجموعه‌ای از باورها، ارزش‌ها، آداب و رسوم و رفتارهای مرتبط با دین اشاره دارد که در زندگی فردی و اجتماعی افراد تاثیرگذار است. با توجه به تغییرات وسیع در سبک زندگی و ارزش‌های فرهنگی جوامع، بررسی دقیق و علمی تاثیر بقاع متبرکه بر فرهنگ دینی جامعه، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

تحقیقات در این حوزه می‌تواند به شناسایی کارکردهای اجتماعی، فرهنگی و معنوی بقاع متبرکه بپردازد و نشان دهد که چگونه این اماکن می‌توانند به تقویت ارزش‌های اخلاقی، اجتماعی و دینی در جامعه کمک کنند

این مقاله به روش توصیفی با استفاده از منابع کتابخانه‌ای به دنبال بررسی دقیق و علمی تاثیر بقاع متبرکه بر فرهنگ دینی جامعه است. به همین منظور، ابتدا مفاهیم و مبانی نظری مرتبط با بقاع متبرکه و فرهنگ دینی تحلیل می‌شود و سپس نقش و کارکردهای این اماکن در جامعه بررسی می‌گردد. هدف این تحقیق، پاسخ به این سوالات اساسی است که آیا بقاع متبرکه می‌توانند به عنوان پتانسیلی برای ارتقاء فرهنگ دینی در جامعه عمل کنند و چگونه می‌توان از این ظرفیت‌ها به نحو بهتری استفاده کرد. ؟

با این مقدمه، هدف این است که اقداماتی قابل توجه برای تقویت این اماکن و ارتقاء فرهنگ دینی در جامعه پیشنهاد شود و بدین وسیله تاثیر مثبت این بقاع بر زندگی اجتماعی و اخلاقی مردم روشن گردد.

پیشینه تحقیق:

ادبیات تحقیق نشان می‌دهد مقالات و پایان نامه‌های زیادی در این زمینه نگاشته شده است. از جمله کتاب «مکان‌های مقدس: پدیدارشناسی، جامعه‌شناسی و انسان‌شناسی زیارت» نوشته دکتر

محمدحسین جوادی، به بررسی ابعاد مختلف مکان‌های مقدس، از جمله بقاع متبرکه، از منظر پدیدارشناسی، جامعه‌شناسی و انسان‌شناسی می‌پردازد. نویسنده با رویکردی میان‌رشته‌ای، تأثیر این مکان‌ها را بر فرهنگ دینی و هویت اجتماعی جوامع مختلف مورد تحلیل قرار می‌دهد و می‌تواند به درک عمیق‌تر از نقش بقاع متبرکه در شکل‌گیری و ترویج فرهنگ دینی کمک کند. همچنین کتاب «زیارت و فرهنگ: مطالعه موردی زیارتگاه‌های ایران» نوشته دکتر فاطمه سادات حسینی، به بررسی تأثیر زیارتگاه‌ها و اماکن متبرکه در ایران بر فرهنگ دینی می‌پردازد. نویسنده با استفاده از مطالعات موردی، به تحلیل نقش زیارتگاه‌ها در تقویت باورهای دینی، مناسک مذهبی و ارزش‌های فرهنگی می‌پردازد و می‌تواند در شناخت تأثیرات خاص بقاع متبرکه بر فرهنگ دینی جامعه ایران کمک کند. مقاله «نقش بقاع متبرکه در تعمیق باورهای دینی: مطالعه موردی زائران حرم امام رضا (ع)» نوشته علی محمدی و زهرا احمدی، در فصلنامه مطالعات فرهنگی و اجتماعی منتشر شده است. این مقاله به بررسی تأثیر زیارت حرم امام رضا (ع) بر تعمیق باورهای دینی زائران می‌پردازد. نویسندگان با استفاده از روش‌های پیمایشی و مصاحبه، به بررسی میزان تأثیرگذاری این مکان مقدس بر نگرش‌ها و رفتارهای دینی زائران می‌پردازند و می‌تواند به درک عینی‌تر از نقش بقاع متبرکه در تعمیق باورهای دینی کمک کند. مقاله دیگری با عنوان «بقاع متبرکه و توسعه گردشگری مذهبی: فرصت‌ها و چالش‌ها» نوشته رضا کریمی و مریم حسینی، در فصلنامه پژوهش‌های گردشگری منتشر شده است. این مقاله به بررسی نقش بقاع متبرکه در توسعه گردشگری مذهبی و فرصت‌ها و چالش‌های ناشی از آن می‌پردازد. نویسندگان با بررسی مطالعات موردی مختلف، به تحلیل تأثیرات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی گردشگری مذهبی بر جوامع محلی می‌پردازند و می‌تواند در شناخت ابعاد گسترده‌تر تأثیر بقاع متبرکه بر جامعه کمک کند.

پایان‌نامه «بررسی جامعه‌شناختی نقش بقاع متبرکه در تحکیم هویت دینی جوانان» نوشته سارا رضایی در دانشگاه تهران، به بررسی تأثیر بقاع متبرکه بر شکل‌گیری و تحکیم هویت دینی جوانان می‌پردازد. دانشجو با استفاده از روش‌های ترکیبی (کیفی و کمی)، به بررسی نقش این مکان‌های مقدس در تقویت باورها، ارزش‌ها و رفتارهای دینی جوانان می‌پردازد و می‌تواند به درک عمیق‌تر از نقش بقاع متبرکه در هویت‌یابی دینی نسل جوان کمک کند. آنچه این مقاله را از دیگر مقالات متمایز ساخته، تأثیر بقاع متبرکه در ارتقاء فرهنگ دینی جامعه را مورد بررسی قرار داده است.

مفهوم شناسی

۱. فرهنگ دینی:

تعریف لغوی: فرهنگ دینی، به معنای مجموعه باورها، ارزش‌ها، آداب و رسوم، نمادها و رفتارهای دینی است که در یک جامعه یا گروه خاص رواج دارد. این فرهنگ، هویت دینی افراد و جوامع را شکل می‌دهد و بر سبک زندگی، روابط اجتماعی و نظام ارزشی آنها تأثیر می‌گذارد.

تعریف اصطلاحی: فرهنگ دینی، یک نظام معنایی مشترک است که از طریق باورها، مناسک، اخلاقیات و نهادهای مذهبی، به افراد و جوامع جهت می‌دهد. این فرهنگ، شامل ابعاد مختلفی مانند جهان‌بینی، ارزش‌ها، هنجارها، نمادها و رفتارهای دینی است که در طول زمان و در تعامل با محیط اجتماعی شکل می‌گیرد و تکامل می‌یابد. فرهنگ دینی، تنها شامل باورهای فردی نیست، بلکه شامل نظام‌های اجتماعی و فرهنگی است که مبتنی بر باورهای دینی شکل گرفته‌اند.^۱

۲. بقاع متبرکه:

تعریف لغوی: بقاع متبرکه، جمع "بقعه متبرکه" است که به معنای مکان‌های مقدس و محترم است. این مکان‌ها معمولاً محل دفن یا یادبود شخصیت‌های دینی، امامان، پیامبران و اولیای الهی هستند و از قداست و احترام خاصی برخوردارند.

تعریف اصطلاحی: بقاع متبرکه، مکان‌هایی هستند که به دلیل انتساب به شخصیت‌های مقدس یا رخدادهای دینی خاص، از تقدس و معنویت برخوردارند. این مکان‌ها، محل زیارت، عبادت، دعا و تضرع مؤمنان هستند و در فرهنگ دینی جوامع مختلف، نقش مهمی در تقویت باورهای دینی، ایجاد همبستگی اجتماعی و حفظ میراث معنوی ایفا می‌کنند. بقاع متبرکه، علاوه بر جنبه معنوی، دارای جنبه‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی نیز هستند.^۲

۳. ارتقای فرهنگ دینی:

تعریف لغوی: ارتقاء به معنای بالا بردن، بهبود بخشیدن و پیشرفت دادن است. ارتقای فرهنگ دینی به معنای بهبود و پیشرفت وضعیت فرهنگ دینی یک جامعه یا گروه خاص است.

تعریف اصطلاحی: ارتقای فرهنگ دینی، به معنای تلاش برای تقویت، توسعه و تعمیق ابعاد مختلف فرهنگ دینی در یک جامعه است. این فرایند، شامل تقویت باورهای دینی، ترویج ارزش‌ها و اخلاقیات دینی، بهبود مناسک و عبادات دینی، افزایش آگاهی دینی و ترویج رفتارهای دینی در جامعه است.

^۱ ابن بلخی- معیارشناسی اصل بودن امامت در واکاوی معیاری اصل دین - ۲۱
^۲ توسلی- حسینیه ها -تکیه ها-مصلی ها، معماری ایران: دوره اسلامی - ۴۳

ارتقای فرهنگ دینی، نه تنها به معنای افزایش کمی رفتارهای دینی، بلکه به معنای افزایش کیفی و عمق باورها و ارزش‌های دینی نیز هست.^۱

۱- کارکردهای اجتماعی بقاع متبرکه

الف) نقش بقاع متبرکه در ایجاد ارتباطات اجتماعی:

بقاع متبرکه، این مکان‌های مقدس و مورد احترام در جوامع مسلمان، نه فقط به عنوان فضاهایی برای عبادت و نیایش شناخته می‌شوند، بلکه نقشی بسیار مهم و حیاتی در ساختار و پویایی ارتباطات اجتماعی ایفا می‌کنند. این اماکن، به دلیل جاذبه معنوی و فرهنگی خود، افراد را از اقشار مختلف جامعه به سوی خود می‌کشانند و بستر مناسبی برای شکل‌گیری تعاملات و ارتباطات انسانی فراهم می‌آورند. از دیرباز، بقاع متبرکه محلی برای تجمع مردم بوده است؛ مکانی که افراد در آن نه تنها به راز و نیاز با خالق مشغول می‌شوند، بلکه با دیگر هموعان خود نیز دیدار و گفت‌وگو می‌کنند. این دیدارها و تعاملات، زمینه‌ساز شکل‌گیری و تقویت روابط اجتماعی می‌شوند، روابطی که فراتر از ارتباطات سطحی و گذرا، به ایجاد شبکه‌های اجتماعی مستحکم و پایدار کمک می‌کنند.

وقتی افراد برای زیارت، دعا، یا شرکت در مراسم مذهبی به بقاع متبرکه می‌روند، فرصتی برای ملاقات با افرادی پیدا می‌کنند که شاید در شرایط عادی با آن‌ها برخورد نمی‌کردند. این ملاقات‌ها، به واسطه فضای معنوی و مشترک بقیه، از عمق و صمیمیت بیشتری برخوردارند. در چنین فضایی، افراد با یکدیگر به گفت‌وگو می‌پردازند، تجربیات خود را به اشتراک می‌گذارند و از یکدیگر حمایت می‌کنند. به این ترتیب، بقاع متبرکه به عنوان یک کانون اجتماعی عمل کرده و روابط بین فردی را تقویت می‌کنند. این روابط، نه تنها محدود به آشنایان و دوستان نیست، بلکه به گسترش دایره ارتباطات اجتماعی نیز کمک می‌کند. به این ترتیب، افراد با افراد جدیدی آشنا می‌شوند و شبکه‌های ارتباطی خود را گسترش می‌دهند.^۲

علاوه بر دیدارهای فردی، بقاع متبرکه مکانی برای برگزاری مراسم و مناسبت‌های مذهبی گوناگون هستند. مراسمی همچون جشن‌های مذهبی، سوگواری‌ها، نمازهای جماعت و مراسم افطاری در ماه رمضان، همگی به ایجاد تجمعات بزرگ‌تر و تعاملات گسترده‌تر منجر می‌شوند. در این مراسم، افراد نه تنها با هم عبادت می‌کنند، بلکه با هم غذا می‌خورند، به گفت‌وگو می‌نشینند و با یکدیگر احساس همبستگی می‌کنند. این حس همبستگی و تعلق به یک جمع، باعث تقویت هویت اجتماعی و افزایش

^۱ دهخدا، لغت نامه دهخدا.

^۲ خمینی، صحیفه امام - ۷۶

جوانان و نوجوانان به بقاع متبرکه کمک می‌کنند. این برنامه‌ها به آن‌ها فرصت می‌دهند تا در فضایی سالم و معنوی، با مفاهیم دینی آشنا شوند و مهارت‌های اجتماعی خود را تقویت کنند.

در مناسبت‌های خاص مانند ماه رمضان، لیالی قدر و ایام اعتکاف، برنامه‌های ویژه‌ای در بقاع متبرکه برگزار می‌شود. مراسم احیا، دعای کمیل، نماز شب و اعتکاف از جمله این برنامه‌ها هستند که به زائران فرصت می‌دهند تا در فضایی آرام و معنوی، به عبادت و تفکر بپردازند. همچنین، در مناسبت‌هایی مانند اربعین حسینی، زیارت‌های دسته‌جمعی و پیاده‌روی‌های بزرگ به سمت بقاع متبرکه سازماندهی می‌شود که به ایجاد حس وحدت و همبستگی در جامعه کمک می‌کند.

برنامه‌های بین‌المللی و گردشگری مذهبی نیز در برخی بقاع متبرکه مورد توجه قرار می‌گیرند. استقبال از زائران خارجی، ارائه خدمات ویژه به آن‌ها و برگزاری تورهای فرهنگی از جمله این فعالیت‌ها هستند. این برنامه‌ها نه تنها به معرفی اسلام و تشیع به غیرمسلمانان کمک می‌کنند، بلکه به توسعه گردشگری مذهبی و افزایش درآمدهای مرتبط با آن نیز منجر می‌شوند.

در عصر دیجیتال، برنامه‌های رسانه‌ای و مجازی نیز به بخشی از فعالیت‌های بقاع متبرکه تبدیل شده‌اند. پخش زنده مراسم از طریق شبکه‌های اجتماعی و تلویزیون، برگزاری کلاس‌های آنلاین و مسابقات مجازی از جمله این برنامه‌ها هستند. این فعالیت‌ها به بقاع متبرکه امکان می‌دهند تا با نسل جوان و افرادی که امکان حضور فیزیکی ندارند، ارتباط برقرار کنند و فعالیت‌های دینی خود را گسترش دهند.^۱

د) مشارکت مردمی در فعالیتهای دینی

مشارکت مردمی در فعالیتهای دینی یکی از ارکان اصلی بقاع متبرکه و دیگر مکان‌های مذهبی است. این مشارکت نه تنها به تقویت روحیه جمعی و همبستگی اجتماعی کمک می‌کند، بلکه به توسعه و پویایی این مکان‌ها نیز منجر می‌شود. مردم به اشکال مختلف در فعالیتهای دینی مشارکت می‌کنند، از جمله از طریق حضور در مراسم مذهبی، انجام کارهای خیریه، مشارکت در برنامه‌های فرهنگی و آموزشی، و همکاری در نگهداری و توسعه بقاع متبرکه.

حضور گسترده مردم در مراسم مذهبی مانند نماز جماعت، عزاداری‌های محرم و صفر، جشن‌های میلاد ائمه اطهار (ع) و مراسم احیا در لیالی قدر، نشان‌دهنده مشارکت فعال آن‌ها در فعالیتهای دینی است. این مراسم به مردم فرصت می‌دهد تا در فضایی معنوی و جمعی، ایمان خود را تقویت کنند و با دیگران همدلی و همبستگی داشته باشند. مشارکت در این مراسم اغلب به صورت خودجوش و داوطلبانه است و نشان‌دهنده علاقه و اعتقاد عمیق مردم به ارزش‌های دینی است.

^۱ غلامی- طراحی فضایی محلات شهری با تأکید بر اصول دین اسلام در شهر ایرانی- اسلامی - ۶۹

یکی دیگر از اشکال مشارکت مردمی، انجام کارهای خیریه و کمک‌رسانی است. بسیاری از مردم به صورت فردی یا گروهی، در قالب نذورات، کمک‌های مالی و فعالیت‌های داوطلبانه به بقاع متبرکه و نیازمندان کمک می‌کنند. این کمک‌ها می‌تواند شامل توزیع غذا بین فقرا، اهدای لباس و وسایل ضروری، حمایت از خانواده‌های نیازمند و مشارکت در برنامه‌های سلامت و درمان باشد. این فعالیت‌ها نه تنها به نیازمندان کمک می‌کند، بلکه حس همدلی و مسئولیت‌پذیری را در جامعه تقویت می‌کند.^۱ مشارکت مردمی در برنامه‌های فرهنگی و آموزشی نیز بسیار چشمگیر است. بسیاری از مردم به صورت داوطلبانه در برگزاری کلاس‌های قرآن، آموزش احکام، کارگاه‌های اخلاق اسلامی و برنامه‌های هنری مشارکت می‌کنند. این مشارکت‌ها به ویژه در جذب نسل جوان و نوجوان به فعالیت‌های دینی بسیار مؤثر است. همچنین، برخی از مردم با مشارکت در مسابقات قرآنی، شعرخوانی و مقاله‌نویسی، به ترویج فرهنگ دینی کمک می‌کنند.

مشارکت مردمی در نگهداری و توسعه بقاع متبرکه نیز بسیار مهم است. بسیاری از مردم به صورت داوطلبانه در نظافت، نگهداری و زیباسازی این مکان‌ها مشارکت می‌کنند. برخی نیز با اهدای کمک‌های مالی یا مشارکت در پروژه‌های ساخت و ساز، به توسعه و بهبود زیرساخت‌های بقاع متبرکه کمک می‌کنند. این مشارکت‌ها به بقاع متبرکه امکان می‌دهد تا به عنوان مراکزی پویا و جذاب برای زائران عمل کنند.

در مناسبت‌های خاص مانند اربعین حسینی، مشارکت مردمی به اوج خود می‌رسد. میلیون‌ها نفر از مردم به صورت داوطلبانه در سازماندهی پیاده‌روی‌های بزرگ، استقبال از زائران، توزیع غذا و نوشیدنی، و ارائه خدمات بهداشتی و درمانی مشارکت می‌کنند. این مشارکت‌ها نه تنها به موفقیت این مراسم کمک می‌کند، بلکه به عنوان نمادی از وحدت و همبستگی جهانی شناخته می‌شود.

مشارکت مردمی در فعالیت‌های دینی همچنین از طریق شبکه‌های اجتماعی و فضای مجازی نیز گسترش یافته است. بسیاری از مردم با اشتراک‌گذاری محتواهای دینی، شرکت در برنامه‌های آنلاین و حمایت از کمپین‌های خیریه، به ترویج فرهنگ دینی کمک می‌کنند. این مشارکت‌ها به بقاع متبرکه و دیگر مکان‌های مذهبی امکان می‌دهد تا با نسل جوان و افرادی که امکان حضور فیزیکی ندارند، ارتباط برقرار کنند.^۲

نتیجه‌گیری

^۱ گرابار - اولین بناهای یادبود اسلامی - ۹۵

^۲ مولایی - بازشناسی جایگاه حرم امامزادگان در هویت شهری برا تأکید به سبک زندگی ایرانی - اسلامی - ۱۱۹

بقاع متبرکه به عنوان مکان‌های مقدس و زیارتگاه‌هایی که یادآور شخصیت‌های بزرگ دینی هستند، نقش بی‌بدیلی در ارتقای فرهنگ دینی جامعه ایفا می‌کنند. این اماکن نه تنها به عنوان مراکزی برای عبادت و نیایش، بلکه به عنوان کانون‌هایی برای آموزش، ترویج ارزش‌های دینی، تقویت همبستگی اجتماعی و حفظ میراث معنوی عمل می‌کنند. بررسی کارکردهای اجتماعی، فرهنگی و معنوی بقاع متبرکه نشان می‌دهد که این مکان‌ها با ایجاد فضایی معنوی و آرامش‌بخش، تقویت ایمان و باورهای دینی، و تسهیل ارتباط با ماوراءالطبیعه، تأثیر عمیقی بر زندگی معنوی و اجتماعی افراد دارند.

معماری و فضاسازی بقاع متبرکه، نقش علماء و روحانیون در مدیریت این مکان‌ها، و مشارکت مردمی در فعالیت‌های دینی از جمله عوامل کلیدی در تأثیرگذاری بقاع متبرکه بر فرهنگ دینی جامعه هستند. این مکان‌ها با برگزاری مراسم مذهبی، ایجاد شبکه‌های اجتماعی، و ترویج ارزش‌های اخلاقی، به تقویت هویت جمعی و انسجام اجتماعی کمک می‌کنند. همچنین، بقاع متبرکه با حفظ و انتقال میراث فرهنگی و دینی، به عنوان مراکزی پویا و جذاب برای نسل‌های مختلف جامعه عمل می‌کنند. بهبود مدیریت بقاع، حفظ اصالت معماری اسلامی، و گسترش برنامه‌های فرهنگی و آموزشی می‌تواند به تقویت نقش این مکان‌ها در ارتقای فرهنگ دینی جامعه کمک کند. در نهایت، بقاع متبرکه به عنوان نمادهایی از هویت دینی و فرهنگی، می‌توانند به عنوان مراکزی برای رشد فردی و جمعی، و تقویت پیوندهای اجتماعی و معنوی در جامعه عمل کنند.

منابع

۱. ابن بلخی. ۱۳۷۴. فارسنامه، شیراز، بنیاد فارس شناسی، چاپ اول.
۲. بورکهارت، تیتوس. ۱۳۸۹. درآمدی بر آیین تصوف، ترجمه یعقوب آژند، تهران، انتشارات مولی، چاپ اول.
۳. توران، امداد و شیخی زازرانی، داوود. ۱۳۹۳. معیارشناسی اصل بودن امامت در واکاوی معیاری اصل دین، نشریه پژوهشنامه کلام
۴. توسلی، محمود. ۱۳۶۶. حسینیه ها - تکیه ها - مصلی ها، معماری ایران: دوره اسلامی. به کوشش محمدیوسف کعانی. ج ۱، تهران: جهاد دانشگاهی.
۵. خمینی، روح الله. ۱۳۵۷. صحیفه امام. جلد چهارم، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ اول.
۶. دهخدا، علی اکبر. ۱۳۷۷. لغت نامه دهخدا، جلد نهم و چهاردهم تهران: مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم.
۷. سجادی، علی ۱۳۹۲. خاستگاه تاریخی بناهای آرامگاهی استان خوزستان در دوره اسلامی، نخستین کنگره بین المللی امامزادگران، سازمان اوقاف و امور خیریه استان اصفهان و دانشگاه اصفهان، جلد دوم: ۸۴۵-۸۱۷
۸. طباطبایی، محمد حسین. ۱۳۸۷. معنویت تشیع به ضمیمه چند مقاله دیگر، گردآوری توسط محمد بدیعی با مقدمه علامه حسنزاده آملی، قم، انتشارات تشیع، چاپ چهارم: ۷۹-۷۵
۹. غعائی، هادی. ۱۳۹۷. ابعاد تمدنی نهاد زیارت در فرهنگ شیعی، پژوهشنامه حج و زیارت سال سوم، شماره دوم: ۱۳۷-۱۶۸
۱۰. غلامی، سعد و مشکینی، ابوالفضل و دویران، اسماعیل. ۱۳۹۴. طراحی فضایی محلات شهری با تأکید بر اصول دین اسلام در شهر ایرانی - اسلامی، نشریه هویت شهر. (۲۲) ۹: ۵۲-۴۱
۱۱. فرهمند، مهناز. ۱۳۹۳. جهانی شدن و معنویتگرایی. دوفصلنامه مطالعات معنوی
۱۲. فقیه ایمانی، مهدی بن محمد. ۱۳۷۴. تاریخ تشیع اصفهان از دهه سوم قرن اول تا پایان قرن دهم، ناشر مؤلف، چاپ اول.
۱۳. قادری، اسماعیل و عزتی، عزت اله و حافظیزاده، شقای. ۱۳۸۸. راهکارهای استفاده از مراسم تاسوعا و عاشورا به عنوان پتانسیل توریسم فرهنگی مذهبی در محدود بخش مرکزی تهران. مجله فضای جغرافیایی. (۲۸) ۹

۱۴. گرابار، الگ. ۱۳۷۵. اولین بناهای یادبود اسلامی. ترجمه کلود کرباسی. فصلنامه اثر. شمار 26-27. ۵ صص ۵۹-۱۶
۱۵. مطهری، مرتضی. ۱۳۸۹. آشنایی با قرآن. جلد سوم. تهران: انتشارات صدرا. چاپ بیست و سوم.
۱۶. مطهری، مرتضی. ۱۳۸۹. اسلام و نیازهای زمان. جلد اول، تهران: انتشارات صدرا. چاپ سی و یکم. مطهری، مرتضی. ۱۳۸۹. امامت و رهبری. تهران: انتشارات صدرا. چاپ چهل و ششم.
۱۷. مطهری، مرتضی. ۱۳۹۱. یادداشت های استاد مطهری. جلد ۱۲. تهران: انتشارات صدرا. چاپ اول.
۱۸. معاون، زهرا و موحد، مجید. ۱۳۹۸. جایگاه زیارت نزد گردشگران و نقش آن در تثبیت ارزشهای فرهنگی مطالعه مردم نگارانه در اماکن زیارتی شهر شیراز، پژوهشنامه حج و زیارت سال چهارم، شماره اول: ۱۲۵-۱۴۷
۱۹. مولائی، اصغر. ۱۳۹۸. بازشناسی جایگاه حرم امامزادگان در هویت شهری برا تأکید به سبک زندگی ایرانی-اسلامی، دوفصلنامه علمی پژوهشنامه سبک زندگی، سال پنجم، شمار 8، 50-27. :
۲۰. مولائی، اصغر. ۱۳۹۹. بازشناسی اُرسن شهری به عنوان الگویی برای مراکز شهر ایرانی-اسلامی با مرکزیت فضاهای مذهبی، نشریه علمی اثر دور 41، شمار 1، 108-129. :
۲۱. هیلن براند، روبرت. ۱۳۸۷. معماری اسلامی. ترجمه باقر آیت الله زاده شیرازی. تهران: انتشارات روزنه.
۲۲. هیلن براند، روبرت. ۱۳۸۹. مقابر، گردآورنده محمد یوسف کیانی. معماری ایران دوره اسلامی. ترجمه کرامت الله افسر. تهران: انتشارات سمت: ۵۸-۱۱۸
۲۳. هیلن براند، روبرت. ۱۳۸۹. مقابر، گردآورنده محمد یوسف کعانی، معماری ایران دوره اسلامی، ترجمه کرامت الله افسر، تهران، انتشارات سمت: ۵۸-۱۱۸
۲۴. مولائی، اصغر، ۱۴۰۰، «تبیین ابعاد و راهبردهای ارتقای معنویت در شهرهای زیارتی با تاکید بر بقاع متبرکه مقاله» شماره ۹